

ԱՐԵՒԵԼԱՏՅԵՐԵՆԻ ԵՒ ԱՐԵՄՏԱՏՅԵՐԵՆԻ ՉԵԶՈՔ ԵՒ ԿՐԱՎՈՐԱԿԱՆ ՍԵՌԵՐԸ

Բայի կարևոր քերականական կարգերից մեկը լինելով՝ սեռը դեռևս վերջնական ու հիմնավոր սահմանումների կարիք ունի: Զուր ձևաբանական հիմունքներով արևելահայերենում պետք է առանձին պետակ դիպել կրավորական բայերը՝ *իլ* ցուցիչով, նաև պարզառականները՝ *ցն* ածանցով: Բայց բանի որ արևմտահայերենը ձևակազմորեն առանձնացնում է փաստորեն բոլոր սեռերը՝ ներգործական *եկ*, չեզոք *իկ*, կրավորական *ուիկ* վերջավորություններով, իսկ երկու գրական հայերենները, որպես կանոն, պաշտպանում են բառապաշարային, լեզվամրադողական և քերականական ընդհանրությունները (հիմնականում փարբերվելով *ոււմ* և *կը* խոնարհման առանցքային հիմունքներով և դրա հետ կապված այլ հարկանիշներով), ուստի բացառելի է դառնում երեք գլխավոր սեռերի առանձնացումը, մանավանդ նրանցում ակնհայտ են ձևաբանական և իմաստային նույն դրսևորումները: Նկատելի է, օրինակ, այսպիսի ընդհանրություն. *ե* խոնարհման բայերի մեծ մասը երկու ճյուղերում էլ ներգործական սեռի են (*խմեկ, խոսեկ, մարեկ, սիրեկ, ուրեկ, քակեկ-քանդեկ* և այլն), *ա* խոնարհման պարզ բայերի գերակշիռ մասը՝ չեզոք սեռի (*լալ, խաղալ, խշալ, ծղորալ, հավալալ, նողկալ, շողալ* և այլն), ինչպես և *ան* ածանցավոր բայերի մեծ մասը և «չ սոսկաձանց բայերը, որոնց թիվը 10-15 է (*անձնանալ, հեռանալ, մերկանալ, վստահանալ, տիրանալ, քերշանալ* և *դիպչեկ, թոշեկ, կպչեկ, փախչեկ* (արևմտահայերեն՝ *դիպչիկ, թոշիկ, կպչիկ, փախչիկ* - Տ. Մ.), բոլորն էլ չեզոք սեռ ունեն»¹:

Անկախ այն բանից, որ այս բանակային օրինաչափությունը հարաբերական է, և եթե խոնարհիչներին ու բայաձանցներին սեռափոխարկիչ հարկանիշ չպետք է վերագրել, ապա ձևաբանական փարբերակման հիմունք կարող է համարվել *իլ* կրավորական ցուցիչը: Եւ բանի որ «հայերենում *իլ* մասնիկ ստանալու ընդունակությունն է միայն, որ ընդհանուր է թե դիմավոր և թե անդեմ բայերի համար»², կարելի է առանձնացնել միայն ներգործական և կրավորական սեռերը՝ դուրս թողնելով չեզոքը, ինչը և անում է Ռ. Իշխանյանը:

Ձևաբանական և կառուցվածքային հիմունքներով փխպարի և սեռի կարգը համադրաբար քննելով՝ Գ. Ջահուկյանը դիտարկում է *-եզ*, *-աց*, *-ն*, *-չ* հիմնական փխպարային

1 Ն. Բարսեղյան, Արդի հայերենի բայի և խոնարհման պետություն, Երևան, 1953, էջ 132:

2 Տե՛ս Ռ. Իշխանյան, Արդի հայերենի հոլովումն ու խոնարհումը, Երևան, 1971, էջ 138:

փարբերակիչները, որոնցից *ա, է*, իսկ արևմտահայերենում ավերացրած նաև *ի, ու, ցն-ցր, վ* մասնիկները համարում է սեռանիշներ: Դրանք արարահայտում են պարծառական և կրավորական կառույցի անցողականություն (*խաղ-ա-ցն-ե, խաղ-ցն-ել և խաղ-ա-ցր-ել, խաղ-ցր-ել, խոս-ե-ցն-ել, խոս-ցն-ել և խոս-ե-ցր-ել, խոս-ցր-ել, գր-վ-ել*), ի վերջո շեշտում են ցուցիչի սեռորոշիչ դերը: Մանավանդ *վ*-ն բավականին ընդհանրական է, և ինչպես երոպական շարք լեզուների «պասիվ» կառույցներում, այնպես էլ հայերենում *վ*-ն նշում է գործողության հեղինակի օրարումը, ուստի *վ* կարող են սրանալ այն բայերը, որոնք ենթադրում են պարծառ և հեղինակը (*գրե-լ-գրվե-լ, ծեծե-լ-ծեծվե-լ, քան-դե-լ-քանդվե-լ* և այլն), *վ* չեն սրանում այն բայերը, որոնք բնութագրվում են եղելությամբ, վիճակով, շարժմամբ (*ասպրե-լ, գնա-լ, դեղնե-լ, քնե-լ* և այլն): Այլ կերպ ասած՝ *վ* չսրանալու հատկանիշը բնութագրում է չեզոք սեռին, և այսպես *ազ, սև/ազ, չմասնիկ-ները* հանդես են գալիս «որպես անանցողականության կամ վիճակայնության արարահայրիչներ»³:

Այսպիսով՝ սեռի փարբերակման ձևաբանական հիմունքն ամփոփվում է նրանով, որ կրավորական սեռի բայերը ունեն *վ* (*ուի-լ-վի-լ*) ցուցիչը, ներգործական են այն բայերը, որոնք կարող են *վ* սրանալ, իսկ չեզոք սեռի բայերը, անկախ այն բանից, որ արևմտահայերենում ունեն *ի/լ* ձևը, որը գալիս է միջին հայերենից (ներգործական-*բաժնե-լ*, չեզոք-*բաժնե-լ*, կրավորական- *բաժնու-լ*), *վ* չեն կարող սրանալ, մանավանդ հաճախ հենց *վ* - ով ձևի իմաստ ունեն (*բաժնի-լ-բաժնավե-լ, խրի-լ-խրվե-լ, ծավալի-լ-ծավավե-լ, կկոցի-լ-կկոցվե-լ, շեղի-լ-շեղվե-լ* և այլն): Կրավորական *վ* ցուցիչը «ավելանում է *ե* և *ի* խոնարհման աններածանց բայերի ներկայի հիմքին՝ *քերե-լ-քերվե-լ-քերվի-լ, խոսե-լ-խոսվե-լ-խոսվի-լ*, իսկ *ա* խոնարհման աններածանց և սոսկածանցավոր բայերի անցյալի հիմքին՝ *կարդա-լ-կարդացվե-լ-կարդացվի-լ, հեռանա-լ-հեռացվե-լ-հեռացվի-լ*»⁴: Այսինքն՝ զույր ձևաբանական հիմունքը սեռի փարբերակման մեջ, իր որոշակիությամբ հանդերձ, առաձգականացում է բերում, և շարք բան չի փոխվում նրանից, որ արևմտահայ գրական լեզուն պահպանում է երեք հիմնական սեռերի ձևակազմական ինքնությունությունը:

Ի վերջո, սեռի փարբերակումը որոշվում է բայի այն գործողությամբ, որը կապվում է ինչպես կարարող, այնպես էլ կրող առարկայի հետ, ուստի սեռը հաճախ հնարավոր է լինում որոշել շարահյուսական կառույցներում, խնդրառական հարաբերությունների մեջ: Ահա թե ինչու բայասեռի կարգը նույնացվում է անցողականության և անանցողականության հետ, և այդ դիրքորոշումը նկատելի է դեռևս գրաբարի քերականների գործերում, ուր առանձնացվում էր հինգ սեռ: Այս հիմունքներով Մ. Աբելյանը բոլոր բայերը բաժանում է *ենթակայական* և *առարկայական*, ապա՝ *անցողական* և *անանցողական* տեսակների: Առաջին երկու դեպքերում կարևորվում է այն, թե գործողությունը ենթակայից բացի պահանջում է խնդիր, կամ անցնում է ենթակայից խնդիր՝, թե՞

3 Գ. Զահուկյան, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքներ, Երևան, 1974, էջ 260:

4 Յու. Ավերիսյան, Արևելահայերենի և արևմտահայերենի զուգադրական քերականություն, Երևան, 2007, էջ 141:

խնդրից ենթակային: Տենց կրող խնդրի գոյությունը սեռային բաժանման հիմք դարձնելով՝ Մ. Աբեղյանը գրում է. «Կրող խնդրի նկարմամբ բոլոր բայերը բաժանվում են երկու արևակի կամ սեռի՝ անցողական և անանցողական»⁵: Երկրորդի մեջ են դիտարկվում կրավորական և չեզոք սեռի բայերը: Որքան բնական է, որ բայասեռը դիտարկվում է շարահյուսության ոլորտում, և, ըստ էության, դա ճիշդ է նաև արևմտահայերենի համար, քանի որ անգամ չեզոք *իլ* և կրավորական *վիլ* ձևերով բայերի սեռային դրսևորումը կարելի է պարզել նախադասության մեջ, միևնույն է, անհերքողականություն կա նրանում, որ կրավորական բայերը ևս դիտվում են անանցողականության մեջ:

Ձևաբանական և շարահյուսական մակարդակներում սեռը բնորոշելու անհստակությունը հաղթահարելու միպոմ ունի Ա. Աբրահամյանի դասակարգումը, մանավանդ, ինչպես կրեանենք, արևելահայերենի և արևմտահայերենի բայասեռերի ընդունված բանակը փարբերվում է կարգի և ենթակարգի հարաբերությամբ: Լեզվաբանն առանձնացնում է անցողական և անանցողական *սեռադասեր*, ներգործական, կրավորական և չեզոք *սեռեր*, պարճառական և միջին-անդրադարձ *սեռային առումներ*, ընդ որում՝ անանցողականի մեջ է դիտում չեզոք և կրավորական սեռերը և միջին-անդրադարձ սեռային առման ու կրավորաձև ձեզոք բայերը (անցողականի մեջ մնում են ներգործական սեռը և պարճառական սեռային առումը)⁶: Գ. Ջահուկյանի հիմնավորումից հետո պետք է լուծված համարել կրավորական սեռը, ինչպես և փոխադարձ ու անդրադարձ գործողություն ցույց տվող բայերը անցողականի մեջ տեղադրելը: Այդ դեպքում անանցողական կմնա միայն չեզոք սեռը, և կրավորականի հետ համեմատված՝ նրա փարբերությունը կրիի հենց անցողականության հարկանիշից՝ անշուշտ, ներառելով նաև արևելահայերենի *վ* ցուցիչը ու արևմտահայերենի *իլ*, *վիլ* վերջավորությունները, որոնք իմաստային առումով միշտ չէ, որ սեռափարբերակիչ միակ հարկանիշն են:

Եւ այսպես՝ արևմտահայերենը բայասեռի, ինչպես և այլ լեզվական երևույթների մեջ, պահպանում է միջին հայերենի բնորոշ վիճակը, այսինքն՝ ձևակազմորեն ինքնուրույնանում են երեք սեռերը՝ ներգործական-*դասերէլ*, չեզոք-*դասիլ*, կրավորական-*դասիվիլ*: Բլ լծողիչը միջին հայերենով անցել է արևմտահայերենին գրաբարից, որտեղ այն կրավորաձև խոնարհման արտահայտություն ուներ, երբ *ե* խոնարհման բայերը *ի*-ով կրավորականություն էին արտահայտում՝ *պաշտել-պաշտիլ* (պաշտվել): Տ. Աճառյանի դիտարկմամբ՝ «7-րդ դարում արդեն այս ձևը փոխապետող էր (Սեբեոս. «Ապա յայնմ ժամանակի Տայկն Աբելթածին ոչ կամեցաւ *հնազանդիլ* ի ծառայութիւն Բելայ»)»⁷: Այսինքն՝ *իլ*-ը կրավորականության ցուցիչ է եղել: Բայց միջին հայերենը կրավորականն արդեն արտահայտել է *ուիլ* ձևով, իսկ այս *ու* կամ *վ* ավելացած ածանցը Կարսը և Տյուրքմանը կապում են *ու* լծողիչի հետ և նրանից են առաջացած համարում (*զենևուիլ*), Այսրեյանը և ուրիշ հայ լեզվաբաններ *վ*-ի ծագումը բխեցնում են գրաբարի անցյալ դերբայից, որը աշխարհաբարը վերցրեց վաղակարար և հարակարար դերբայների

5 Մ. Աբեղյան, Հայոց լեզվի փոսություն, Երևան, 1965, էջ 375:

6 Տեն Ա. Աբրահամյան, Բայը ժամանակակից հայերենում, գիրք Ա., Երևան, 1962, էջ 491:

7 Տ. Աճառյան, Լիակարար քերականություն հայոց լեզվի, հ. Ա., Երևան, 1959, էջ 369:

խմաարով՝ *գրեալ-գրեւ-գրած* : Տենց հարակարարն էլ, որը վիճակ է արքահայրում, սկսում է գործածվել *ուսած* ձևով (Գ. Զահուկյանը կրավորականությունը նույնացնում էր վիճակայնության հետ), և հետագայում *վ-*ն սկսում է գործածվել վիճակ արքահայրող այլ բայաձևերի մեջ ևս: Ավելորդ չի լինի կրկին հիշել, որ այսօրվա *վ-*ով որոշ բայաձևեր դեռ ԺԹ. դարի գեղարվեստական գրականության մեջ ունեին առանց *վ-*ի գործածություն, որը հավասարապես բնորոշ էր ոչ միայն արևմտահայերենին, այլև արևելահայերենին. «Երկու սիրելիներ դրած են (դրված են) իմ առջև» - ԲաժՖի. «Նրա ճակատը կապած էր (կապված էր) սև թաշկինակով» - Շիրվանզադե:

Ն. Աճառյանը նկատել է, որ միջին հայերենի *իլ, ուիլ* սեռադարբերակիչ ձևերը «անցան արևմտյան գրական հայերենին, ուր դժբախտաբար բոլոր բայերի վրա չարածվեցին» (Էջ 399): Եւ մյուս կողմից այն, որ գրաբարում *իլ* ձևը կրավորականության կամ կրավորաձև խոնարհման ցուցիչ է, հասկանալի է դարձնում արևմտահայերենի իլ-ով չեզոք սեռի բայերի հակումը, երբեմն՝ նույնացումը *վիլ* ձև ունեցող կրավորական բայերին, որից և երկու գրական հայերենների այս սեռերը շարահյուսական մակարդակում էական տարբերություն հանդես չեն բերում: Օրինակ՝ «Սակայն *շիւղողեցաւ* այս ասպարեզին մեջ՝ գնո մասին չկրնարով *համաձայնիլ* դերասաններուն հետ» (ՆՊ⁸, էջ 128) նախադասության ընդգծված բայերը արևելահայերենում ունեն *վ-*ով ձևի կրկին չեզոք գործածություն (*շիւղողվեց, համաձայնվեց*): Մի այլ օրինակ. «Ինք օրինավորութենն բնավ *չշեղիր*» (ՆՊ, էջ 133. *չէր շեղվում*):

Արևելահայերենի և արևմտահայերենի կրավորական *վ-*ի առկայությունը պարզադիր չի դարձնում անուղղակի խնդրի գոյությունը, բայց որպես կանոն, դրա շարահյուսական դերը ենթիմաստբերն ընկալելի է: Այսպես՝ «Տասն օր ետքը եկեղեցի *դարվեցաւ կնքվելու* համար» (ՆՊ, էջ 82. *դարվեց կնքվելու*) նախադասության մեջ կրավորական սեռի ընդգծված բայերը չեն պահանջել ներգործման անուղղակի խնդիրներ, բայց «ո՞ւմ կողմից» հարցը երկու բայերի համար էլ կա («ո՞ւմ կողմից *դարվեց*», «ո՞ւմ կողմից *կնքվել*»): Նույնպիսի շարահյուսական հարաբերություն է նաև հետևյալ նախադասություններում. «Իսկ հիմա պ. Արծրունին *կը հրավիրվի* ժողովներուն» (ՆՊ, էջ 128. *հրավիրվում է*). «Վերավորները բաջավերելու համար բացավ հյուրանոցները, որպեսզի աներկյուղ *վիրավորվին* և երթան հյուրանոցներու մեջ *դարմանվին*» (ՆՊ, էջ 129. *վիրավորվեն, բուժվեն*). «Երբ ճեմարանը *փակվեցաւ*, Սամաթիո մեջ ընկերություն մը *կազմվեցաւ* թաղին վարժարանը հառաջացներու համար» (ՆՊ, էջ 132. *փակվեց, կազմվեց*). «Տոմարակայության շարի հմուտ չլլալուն պարճառով սկսավ *բամբասավի*» (ՆՊ, էջ 132. *բամբասվեց*): Իսկ այս նախադասության մեջ, որքան էլ երկու ստորոգյալները չեն պահանջել անուղղակի խնդիրներ, բայց ակնառու են արևմտահայերենի *վին* ձևով կրավորականը և *ին* ձևով չեզոքը, որոնք արևելահայերենի են փոխադրվում միևնույն *վեն* ձևով. «Պիտի *գրնվին* մարդեր, որ *համարձակին* իրենց հայրն կամ մայրն սպաններու» (ՆՊ, էջ 82. *գրնվեն, համարձակվեն*): Բերենք նաև կրավորական

8 Նակոր Պարոնյան, Երկեր, Երևան, 1979:

կառույցի նախադասություններ՝ անուղղակի խնդրով, որոնք դրվում են մեծ մասամբ բացառական, երբեմն նաև՝ գործիական հոլովներով. «Նախ հիշյալ դպրոցին *մեծավորներեն մերժվեցավ*, բայց հետո վարդապետներուն *ջանքովն և աղաչանքովն ընդունվեցավ* հոն» (ՆՊ, էջ 83. *մեծավորներից մերժվեց, ջանքով և աղաչանքով ընդունվեց*). «Գաղափր Տոբմեական հայերը *կը կեղեքվեին* քանի մը քահանաներն» (ՆՊ, էջ 83. *կեղեքվում էին քահանաներից*):

Բոլոր դեպքերում արևմտահայերենի չեզոք և կրավորական սեռերի ձևակազմական ինքնուրույնության մասին ճիշտ է այն եզրահանգումը, թե «համակարգը վերջնականապես չի կայացել, այլ ընդգրկում է անցողական բայերի մի մասը, ինչպես՝ այրել-այրիլ-այրուիլ, թափել-թափիլ-թափուիլ, խոնարհել-խոնարհիլ-խոնարհուիլ, սեղմել-սեղմիլ-սեղմուիլ և այլն»⁹: Օրինաչափ է, որ արևելահայերենում *իլ, վիլ* ձևերն ընկալվում են որպես *վ* ածանցավոր կազմություն, այսինքն՝ *կտրիլը* և *կտրվիլը*, ինչպես քեսանք, արքահայրվում են նույն *կտրվիլ* ձևով, և այս կառուցվածքներում ներգործող խնդրի առկայությունը հաճախ պարզադիր չէ, քանի որ փրամաբանական ենթակայի կամ գործողի դերը իջեցվում է. «Առաջարկը մերժվում է» - «Առաջարկը կը մերժվի», - պարզադիր չէ նշել՝ ում կողմից: Ի վերջո, շարահյուսական նույն գործառնություն ունեն «Անձրեն սկսավ կտրիլ»-«Անձրեն սկսավ կտրվիլ»-«Անձրեն սկսեց կտրվել» կառուցվածքները: Կամ՝ «Տասը փարվան անցյալ մը, որ մեկ երկվայրկյանով մը *կը կտրի*» (ԳԶ¹⁰, էջ 55) նախադասությունը կարող է ունենալ «...*կը կտրվի*» կառուցվածքը, և համապարասխանաբար պարզ է նաև արևելահայերեն փոխադրությունը. «...*կտրվում է*»: Այսինքն՝ արևելահայերենում և արևմտահայերենում կրավորականություն («պասիվ» կառուցվածք) արքահայրող բայերի խումբ կա, որ պարզապես չունի անուղղակի խնդրի անհրաժեշտություն, թեպետ անցողականության երանգը առկա է. *առնչվել-առնչվիլ, բաժանվել-բաժնվիլ, բացվել-բացվիլ, գոհվել-գոհվիլ, թրջվել-թրջվիլ, լավել-լավիլ, կախվել-կախվիլ, հուզվել-հուզվիլ, պարզվել-պարզվիլ, փրկվել-փրկվիլ* և այլն: Բայերի մի մեծ մասի մեջ, անկախ անցողականության չափից, անուղղակի խնդրի զիարկցումը ավելի որոշակիորեն կա. *ավերվել-ավրվիլ* (ինչ-որ մեկի կողմից), *գողացվել-գողցվիլ, փակվել-գոցվիլ, գրկվել-գրկվիլ, թախանվել-թախանվիլ (թախնվիլ), կազմվել-կազմվիլ, ներկվել-ներկվիլ, սիրվել-սիրվիլ, վնասվել-վնասվիլ, փրկվել-փրկվիլ* և այլն:

Արևելահայերենի և արևմտահայերենի բայասեռերի դասակարգման փոքրերությունը (ձևակազմական վերոհիշյալ դրսևորումներից բացի, երբ իմաստային առումով ակնառու են ընդհանրությունները) կապվում է քերականական կարգի և ենթակարգի հարաբերության հետ, անդրադարձ և փոխադարձ գործողություն ցույց տվող բայերը արևմտյան գրական հայերենում հակված են առանձին սեռ համարել: Նրանք ձևաբանորեն ունեն կրավորական կառուցվածք՝ *վել-վիլ* վերջավորություններով, պարզապես ցույց են տալիս, որ գործողությունը կամ ենթական է կատարում ինքն իր վրա (*լվացվել*-

9 Ռ. Սարապեյություն, Արևմտահայերենի դասագիրք, Երևան, 2006, էջ 145:

10 Գրիգոր Զոհրապ, Երկեր, հ. 1, Երևան, 2001:

ըվացվի, հագնվե-հագնվի, սանրվե-սանրովի, սահրվե-սահրովի), կամ այն առնչվում է մեկից ավելի անձերի հետ (*գրկախառնվե-գրկվի, համբուրվե-համբուրվի*): Այս բայերի համար նշվում է, որ «խիստ սահմանափակ է այս խմբին պարկանող բայերի թիվը արևելահայերենում և արևմտահայերենում: Երկուսում էլ (այդպես է նաև մի շարք այլ լեզուներում) անդրադարձ խմբին պարկանող բայերի ենթական բնութագրվում է շնչավորության հարկանիշով»¹¹:

Այսպիսով՝ սեռի փոքրերակման հիմքում դնելով ձևային ցուցիչները (*վ, ցն*) և խնդրառական կապակցությունը կամ անցողականությունը՝ պարզում ենք, որ այս հիմքերով բնութագրվող ներգործական և կրավորական սեռերի կողքին մնում է բայերի մեծ քանակ, որը չունի քերականական ցուցիչ և անցողականություն, ուստի նրանց կոչում են չեզոք սեռի բայեր: Միակ անանցողական խումբը լինելով՝ այդ բայերը հարկանշվում են նաև նրանով, որ մեծ մասամբ *վ* չեն կարող սրանալ, բայց, որպես կանոն, սրանում են *ցն* ածանցը՝ *սպրե-սպրեցնե, կորչե-կորցնե, վազե-վազեցնե* և այլն: Եթե արևելահայերենում չեզոք և կրավորական սեռերի բայերի անցյալ կապարյալը կազմվում է ցոյական հիմքից (*սպրեցի-սպրեցիր-սպրեց..., սիրվեցի-սիրվեցիր-սիրվեց...*), ապա արևմտահայերենում դրանք սրանում են գրաբարյան կրավորակերպ խոնարհման վերջավորություններ (*սպրեցա-սպրեցար-սպրեցալ..., սիրվեցա-սիրվեցար-սիրվեցալ...*): Այսինքն՝ արևմտահայերենը, պահպանելով միջին հայերենին բնորոշ չեզոք *իլ* և կրավորական *վիլ* ձևային հարկանիշը և այս բայերի կրավորակերպ խոնարհման վերջավորությունները, որպես նոր գրական լեզու կամ աշխարհաբար, իր լեզվա-մտածողական, իմաստային և շարահյուսական բնութագրիչների բովանդակությամբ քերականական «ավանդապահությունից» անցնում և ավելի է մոտենում արևելահայերենին, և դա արվում է ինչպես անցողականության ու անանցողականության, շարահյուսական կառուցվածքների, այնպես էլ չեզոք և կրավորական կառույցների շարահյուսական փոխներթափանցման ընդհանրությամբ:

11 Ա. Սարգսյան, Արևելահայ և արևմտահայ գրական լեզուները, Երևան, 1985, էջ 222: